

3. CÜMLE ÇEŞİTLERİ

Batı Sarı Uygurcadaki cümleler, cümlenin ses tonuna göre ve yapısına göre de çeşitlere ayrılabilir.

Cümlenin söylenişine göre Haber Cümlesi, Soru Cümlesi, Emir İstek Cümlesi, Ünlem Cümlesi diye dörde ayrılır.

a. Haber Cümlesi:

Am malcılarnäñ vānxuasä tıgolaläp dro. “Şimdi hayvancılıkla uğraşan halkın kültür düzeyi yükseldi.”

Mäs Cañyega sanguannagäle bargäş. “Biz Cañye’ye gezmeye gideceğiz.”

Mäs duhder es göhp mule dro. “Bizim yapacağımız iş çok fazla.”

goneñ aGase mişu dro. “Onun ağabeyi sekreterdir.”

b. Soru Cümlesi:

Bu aht kämnäñgä dro? “Bu at kimin?”

Seler bär yilnāñ şäujusä nicor menek er? “Sizin bir yıllık geliriniz kaç para?”

Gol käsilernäñ hicinde lomaq dio cidagaq käsi bar me? “O kişilerin içinde hikaye anlatmasını bilen var mı?”

Men saga bañnaser kerek dräm? “Sana yardım etmem gerek mi?”

c. Emir İstek Cümlesi:

Men ma bär daden. “Ben de tadına bakayım.”

Mäs xosä bäle dahrdenä. “Hepimiz beraber çekelim.”

Sen arahgädan azraq äş. “Sen içkiyi az iç.”

Ahdey marcan ma bär yerlagey! “Ahdey Marcan da bir şarkı söyleyin.”

ç. Ünlem Cümlesi:

Mändag oñey dār na! “Bu kadar çabuk!”

Tagda yagmār bezäk yagāp dār a! “Dağda çok büyük yağmur yağıyor a!”

O! qalca acäg dro! “Be! çok ekşi!”

CÜMLENİN YAPISINA GÖRE, BASİT CÜMLE VE BİRLEŞİK CÜMLE DİYE İKİYE AYIRILIR.

a. Basit Cümle, yine kendi içinden bütün cümle ve kısaltma cümle diye ikiye ayrılır.

Meselâ:

a). Bütün Cümle, yüklem ile öznesi olan cümleler:

Men gezgänä gezäv ahldä. “Ben elbisemi giydim.”

Sen Guraso cidagaq be? “sen güreşmeyi biliyor musun?”

Bazı cümleler ilk bakışta birden fazla özne olsa da birleşik cümle değildir. O tip cümleler yine de basit cümledir. Meselâ:

Acañ gelgende mäs ene disenä. “Baban geldiğinde biz yine danışırız.”

Goñarat curän mäs göverek cigde darernä dep dro. “Coñ müdür bizim daha fazla işde dikmemizi söyledi.”

b). Kısa Cümle. Özne veya yüklemi kısaltılmış cümle kısa cümle denir. Meselâ:

Cüger me? “İyi mi?” Bu cümlede özne ‘sen’ kısaltılmıştır.

gece käm geläp dro? “Dün gece kim geldi?”

Odorci namärcal. Bu cümlede ‘gelep dro’ (geldi) kısaltılmıştır.

Bazı cümlelerde gerçek özne düşer. Meselâ:

Acañ gelgende ene disenä. (Gerçek özne ‘mäs’ kısaltılmıştır.) “Baban geldiğinde konuşuruz.”

Buradaki gerçek özne ‘mäs’ kısaltılmıştır. Bu tip cümleler kısa cümlelerdir. Özellikle emir istek fiilleri yüklem olan cümleler kısa cümle olur.

Bunların dışında bazı tek kelimedenden oluşan cümleler de vardır. Meselâ:

käm? “kim?”, ma! “sana veriyim!”, men! “ben!”, co! “doğru ya!”

Yukarıdaki tek kelimedenden oluşan cümleler kısaltılmış cümlelerdir. Ama bu cümlelerde özne veya yüklem kısaltıldığını söylemek zordur. Meselâ: ‘kim?’ bu ‘Kapıyı vuran kim?’ veya ‘kapıyı kim vuruyor?’ cümlelerinin hangisi olduğunu söylemek zor. Eğer *säkdä pergen käm er?* ise anlamı ‘kapıyı vuran kim?’ anlamında olup *käm* kelimesi yüklemdir. Eğer cümle *käm säkdä peräp bar er?* ‘kim kapıyı vuruyor?’ olursa buradaki *käm* kelimesi öznedir. Ma! “sana veriyim!” başka kelimeleri ekleyerek tamamlanmış cümle yapmak mümkün değil. Dolayısıyla özne ve yüklem diye ayırmak da mümkün değil.

B. Birleşik Cümle

a). Eşit Birleşik Cümle, Yapı bakımından bağımsız iki yan cümlelerin birleşmesinden ortaya çıkmış cümlelerdir. Her yan cümledeki yüklem basit cümledeki yüklem ile aynıdır. Her yan cümle bağımsız bir cümle olarak gelebilir. Yan cümleler kendi içinden parçalanamaz, fakat kendi içinde çeşitli ilişkiler ile birleşmiştir. Meselâ:

Karşılaştırma cümle:

Mänän savä Gula dro, gonän savä sulio dro. “Bunun sapı bakır, onun sapı plastik.”

Sen şen yü, men muca saGän. “Sen önce yıka, ben birazdan sonra yıkayım.”

Seçmeli Cümleler:

Sen bargaş me, men bargaş me? “Sen mi gideceksin, ya ben mi?”

Senän yü cünkennän undiaGända dräm? arcaGända dräm? “Senin evin gölün doğusunda mı? batısında mı?”

İlerlemeli Cümleler:

gonda bär cenzi uzun dayi, bär cenzi qäsGa dayi dro, ene bär yañä nizi dayinä alen saGänöp dro. “Onun bir tane palto, bir tane de montu var, şimdi yine bir tane yün palto almak istiyor.”

gol çimäqdä edäp dro, qadar yörlegeş käsinä peräp dro. “O adam soymakla kalmayıp, insan dövdü.”

Yönelmeli Cümleler:

Gol maga tidi, men undup qap dro. “O bana dedi, ama ben unutmuşum.”

saGo gep dro, väncennä dahGä la dahpben dro. “Onu bekleyip gelmesine rağmen, ama sonunda evrağı bulamadık.”

Sebep Netice Cümlesi:

gol menden yaxşi go digek dro, gol digey. “O benden iyi konuşur, onun için o konuşsun.”

bu dahrtGäş bes çäñnäg dahrtGeş dro, qalca saläg örcünä çäñnalgämes dro. “Bu tartı iki bucuk kilogramlıdır, onun için fazla ağır olursa tartamaz.”

Etkileşimci Cümleler:

Hayt! ot tamäp dro! oñey gel! “Ey! Yangın çıktı! çabuk gel!”

Bocidan maga şigä cañ celep ber, men muca Garen. “Bana iki tane gazete borç ver, bakıyım.”

b). Tümlleme Birleşik Cümle: Yapısı bakımından baktığımız zaman baş ve yan cümle olmak üzere bir kaç cümlenin birleşmesiyle ortaya çıkar. Genellikle yan cümle başta, baş cümle sonra gelir. Yan cümledeki yüklem fiilin şart şeklinden olur. Sıfat fiil, zarf fiil, isim fiil, isim halleriyle çekimi yapılmamışsa da yan cümlenin yüklemi olamaz. Baş cümle ile yan cümle arasındaki ilişki aşağıdaki şekilde olur. Meselâ:

Tahmin Cümlesi:

Bär käsige bär şuañ pixay alsa, nicor menek kerek dâr? “Her kes birer çift ayak kabı alırsa, toplam ne kadar para gerek?”

Ahsägraq kâçig guanzi aşsa, guocaga, ehsige, xosäñGa li dro. “Ne kadar fazla lokanta açılrsa, ülkeye, kendisine o kadar faydalı olur.”

Şart Cümlesi:

Sen nago tise, men nago tuden. “Sen ne derssen, ben onu yaparım.”

Yaxşı go örgense la, yaxşı go yavdal başgargâş dro. “İyi öğrenirse iyi çalışır.”

Klavuz Cümlesi:

Men sunä duannap gigeş, änäge hiciren saGänsa, sen qanGa berävadäp dro. “Ben suyu getirip erkek kardeşime içirmek istiyordum, ama sen kahana verdin.”

Bu aniga mañsa, ene bär Goycinäñ yanGa yehdäp dro. “Bu nine gitse, yine bir çobanın önüne vardı.”

Yer Değişirme Cümlesi:

gol kâçigrek bolsa ma, yörgengenä yaxşı dro. “Onun yaşı küçük olsa da dersleri çok iyi.”

Senäñ menek ehrdegäden gövese ma, seu dahGä la kerelev yimsa. “Gerçe senin paran eskidekiye naz-seneñ aran çoğalmış olmasına rağmen, ama yine de tasarruflu harcıyorsun.”

Birleşik cümlelerdeki cümlelerin iki olması şart değildir. Onlar kendi içinde çeşitli ilişkiler içinde bulunur. Meselâ:

Men purända baren, sen soñdan gel, säñnä yïñ soñda bargey. “Ben önce gidiyim, sen sonra gel, kız kardeş sonra gelsin.” (üç cümle yanyana gelmiştir.)

Bugängä yodalnä bugän duhdusenä, dagänGa yehtgärmenä, dagän dahGä yodal bar. “Bugünkü işi bugün yap, yarına bırakma, yarın yine yarının işi var.”

Sen mända alen saGänsa, mända al; mända almas saGänsa, beciñGa bargaş al. “Sen buradan almak istiyorsan, buradan al, buradan almak istemiyorsan Pekin’e gittikten sonra, Pekinden al.”

Batı Sarı Uygurca cümle yapısı bakımından basit gibi gözükse de cümlelerin ilişkilerini incelediğimiz zaman durum farklıdır. Cümlenin çeşitleri de oldukça fazladır. Yukarıdaki örneklerden Sarı Uygurcadaki cümle çeşitlerinin hepsine değindik diyemeyiz.